

UDK:821.163.09(497.16)

Pregledni rad

Krsto PIŽURICA (Podgorica)

MILORAD STOJOVIĆ – KNJIŽEVNI KRITIČAR I ESEJISTA

Ovaj prilog podsećanje je na književnokritički angažman uglednoga crnogorskog kritičara i književnoga historičara Milorada Stojovića, s posebnim osvrtom na njegova dvotomna *Izabrana djela*. Stojovićeve *Izabrana djela* su vrhunac njegove literarne angažovanosti. Za razliku od Sabranih djela – ona još ne nagovještavaju prizvuk zaokruženosti posla i kraj intelektualnog rada. Iako je u poodmaklim godinama, Stojović do sabranih djela ima još vremena, ali ako do sabranih djela i ne dođe – on je afirmisan kao crnogorski esteta i najuplivniji crnogorski književni kritičar druge polovine dvadesetog vijeka.

Ključne riječi: *Milorad Stojović, književna kritika, istorija književnosti, crnogorska književnost, teatrologija*

I

U poslijeratnoj Crnoj Gori do Milorada Stojovića nije bilo književnog kritičara ili esejiste koji je tu živio i stvarao. Njegoševi prethodnici s ovoga područja radili su u centrima van Crne Gore i otud bi se oglašavali kritikom i esejistikom, kako onom vezanom za crnogorsku književnost i kulturu, tako i onom s predmetom sa šireg jugoslovenskog prostora bivše nam zajedničke domovine. Risto Ratković, Đuza Radović, Vido Latković, Radovan Zogović i još poneki iz međuratne generacije, živjeli su daleko od Crne Gore, a za njima će, nekoliko godina iza rata, poći i pjesnici i pripovjedači, koji su kritiku pisali, poput Mihaila Lalića i Janka Đonovića. Tek će se predstavnici generacije, kojoj je pripadao i Stojović (1927, Martinići, Danilovgrad), ustaliti, po povratku sa studija, i radom vezati za matičnu (užu) domovinu i u njoj nastaviti profesionalnu karijeru i literarnu aktivnost. Toj generaciji pripadali su: Jovan Čadenović, Božo Bulatović, Radivoje Šuković, Radoslav Rotković, nešto mlađi Pavle Zorić i Sreten Perović. Iza njih uslijedio je talas inventivnih tumača književnih djela, čija aktivnost još traje. I njih, naravno, smjenjuje plejada najmlađih i darovitih kritičara.

Za razliku od svojih vršnjaka, Stojović je poslije studija poslom bio vezan za kulturni centar Crne Gore, pa je time bio bliži cirkulaciji misli i ideja, mogao je neposrednije da prati zbivanja u književnosti i kulturi i da se agilnije uključuje u književne tokove. Ta povoljnost blagotvorno je djelovala na Stojovića i za posljedicu imala je njegovo blagovremeno uključivanje u književni život Crne Gore. Provedši jedanaest godina (od 1952. do 1963) kao gimnazijski profesor u Titogradu, on se, ipak, na vrijeme „ratosiljao“ učioničkog posla i onih silnih, sitnih, ali okupirajućih, poslova što ih nameće pedagoški rad srednje škole i usmjerio se literarnim poslovima i proučavanju nacionalne književnosti Crne Gore. Darovit, literarno informisan, student Beogradskog univerziteta, s renomeom privrženosti nacionalnim vrijednostima Crne Gore i uvjerenjem da crnogorska književnost poslije Njegoša, Marka Miljanova i St. M. Ljubiše, osobito međuratna, nije dovoljno izučena i valjano vrednovana, Stojović se dao na posao prezentovanja crnogorskog međuratnog književnog nasljeđa i njegovog afirmisanja na planu sveukupnog konstituisanja duhovnog života Crne Gore. Srećna okolnost, koja mu je bila sruke, otvorila mu je horizonte aktivnosti u onom momentu kad je prešao na rad u izdavačkoj djelatnosti „Gravičkoga zavoda“, a osobito, i iznad svega, kad se prihvatio rada u uredništvu „Stvaranja“, centralnog književnog časopisa Crne Gore, druge polovine 20. vijeka. Racionalan, razložan, inteligentan, usmjeren humanističkim vizijama novoga doba, Stojović se u uredništvu „Stvaranja“ i proučavanju crnogorske književnosti između dva rata čuvao iskakanja iz važećih normi društvenog života i literarno-kulturnim poslovima bavio se u skladu sa društvenim konceptom. U Crnoj Gori od vjkada, recimo od Njegoša dalje, lako se sijalo „raspre šeme gorko“, pa tako i u Stojovićevo doba, ali on u proučavanju crnogorskog kulturnog nasljeđa nije upadao u ideološke zamke koje bi bacile sjenku na principe njegova načina proučavanja kulturno-književne baštine Crne Gore. A jedan od principa njegova sistema književne analize je princip društvene uslovljenosti književnoga djela, što će reći dovođenje književnoga djela u vremenski kontekst van kojega teško opstoji. Na poslu afirmacije crnogorske književnosti Stojović je šezdesetih i sedamdesetih godina ovoga vijeka bio u središtu književnih zbivanja kod nas i naše najglasovitije kritičko pero (tokom dva spomenuta desetljeća). U kulturi Crne Gore njegov uticaj se ošeoćao i kasnije kad je obavljao poslove direktora Crnogorskoga narodnog pozorišta.

U okviru Stojovićeva učešća u izdavaštvu titogradskog „Grafičkog zavoda“ nemoguće je zaobići, a ne spomenuti, činjenicu da je on bio u najužem krugu pokretača i urednika svojevremeno značajne biblioteke „Luča“, koja je u više kola objavila desetine najznačajnijih književnih ostvarenja s područja Crne Gore. Do pojave „Univerzitetske riječi“ (kasnije „Unireksa“) i pokre-

tanja edicije o romanu Crne Gore, „Luča“ je, sa Stojovićem kao jednim od urednika, dala nemjerljiv doprinos vrednovanju crnogorske književnosti, više nego desetljeća koja su prethodila.

Stazama proučavanja crnogorske međuratne književnosti Stojović se zaputio od djela Marka Miljanova, ne zaobilazeći ga. On je 1963. godine izvršio izbor iz djela Marka Miljanova i priredio ga za štampu, pod naslovom *Sjaj legende*, a 1967. u izdanju „Grafičkog zavoda“ priredio je za štampu *Sabrana djela* toga crnogorskog pisca i vojvode i propratio izdanje predgovorom *Nadmoć ljudskosti*. U jednoj od pet knjiga toga izdanja donio je panoramu mišljenja o vojvodinom djelu, naših i stranih kritičara i pisaca, među kojima i Skerlićevo, Matavuljevo, Trifuna Đukića. Stojovićeva ocjena vojvodina djela, sažeta u formulaciji *nadmoć ljudskosti* pronicljivo je sročena, uočila je bit istine, pregnantno je saopštena. Dvije riječi u misaonom sklopu rijetko su že imenovale suštinu stvari, sazvežđe etičko-estetičkih vrijednosti kao u Stojovićevom viđenju djela Marka Miljanova. Tu je i etika i poetika i dominacija. Za savlađivanje kompleksne ličnosti bilo je potrebno više vremena od onog što je za njega imao Stojović. On je u vojvodinom djelu naglašavao prije drugih, njegove moralne vrijednosti, vezu sa istorijom i tradicijom, realističnost i dokumentarnost. Taj tekst o književnom djelu M. Miljanova nalazi se na uvodnom mjestu Stojovićevih eseja o crnogorskoj međuratnoj književnosti, a on je i u naslovu čitave zbirke (*Nadmoć ljudskosti*) izašle u izdanju „Grafičkog zavoda“, u Titogradu 1968. godine. *Esej o Marku Miljanovu*, objašnjava on „unio sam (u zbirku) zato što njegovo djelo smatram vidom *etičkog* prologa naše novije literature“.

Stojovićeva knjiga *Nadmoć ljudskosti* popunjava veliku prazninu koja postoji u tumačenju crnogorske kulture i književnosti, ona je veliki doprinos uopštavanjima i valorizaciji crnogorskog duhovnog života i posebno onog što egzistira u snazi pisane riječi. Od uopštavanja književnog života na tlu Crne Gore, koja je svojevremeno udžbenički sažimao Trifun Đukić, do Stojovića nijesmo imali sistematskoga i sistematičnijega tretiranja, ne samo savremene literature, već ni one koja pripada književnoj tradiciji. U knjizi su se književna interesovanja M. Stojovića našla na neproučenome terenu naše međuratne literature. Svi eseji sabrani u zbirci *Nadmoć ljudskosti*, izuzev onog o M. Miljanovu, tretiraju stvaralaštvo onih crnogorskih književnika koji su svojim djelom davali pečat našim međuratnim previranjima i doprinosili razvoju našega književnog izraza. U zbirci su studije o pjesnicima: Marku Banjeviću, Janku Đonoviću, Aleksandru Ivanoviću i Mihailu Vukoviću, i prozi Nikole Lopičića. Dva eseja su sintetičkoga karaktera: u jednom se daje presek crnogorske poezije od 1918. naovamo, a u drugom crnogorske proze istoga perioda.

Stiče se utisak da Stojović pristupa impresionistički piscu i djelu. On piše lako, bez napora. Traži i iznalazi misaone i poetske vrijednosti literarnih ostvarenja, koja čine predmet njegove analize. Njegovi eseji su čitljivi, nijesu opterećeni detaljima i digresijama. Stojović se lako snalazi u materiji, suvereno se kreće u prostoru i vremenu i ovlađuje kategorijama literarnoga kritičara. U djelu nalazi i analizira komponente na kojima pisac gradi djelo: Njega interesuje i struktura djela, proces umjetničkoga stvaranja, pisac i sredina, jezik piščev i stil. U tome pogledu je karakterističan esej o prozi N. Lopičića i razmatranje i vrednovanje poezije J. Donovića. Iz njegove analize stvaralaštva pomenutih pisaca dâ se videti kako je teklo formiranje naše doratne literature i kako se osvajao umjetnički izraz, posebno u poeziji.

Naglašeniji esejistički pristup u Stojovićevu proučavanju crnogorske književnosti, očitavan u *Nadmoći ljudskosti*, redukovao je, mjestima, istorično-kritički, osobito kad je riječ o piscima. Mora se naglasiti da je npr. o N. Lopičiću, prije Stojovića, pisao Đuza Radović, a da je o M. Banjeviću i J. Donoviću, između ostalih, pisao i Mihailo Lalić. Ti radovi nijesu ujednačene vrijednosti, ali su dio književne istorije.

Stojović je u ocjenama i zaključcima siguran. Vrlo je vjerovatno da će i novije generacije crnogorske čitalačke publike, bez obzira na to što će imati vlastite kriterije za procjenu estetskih i drugih vrijednosti ovoga kulturnog nasljeđa, primiti i Banjevića, i Donovića, i Lopičića, a Ivanovića, isto onako toplo i s uvažavanjem kako ih prihvata Stojovićeva generacija. Vrijeme će pokazati, pak, je li bilo potrebno, i koliko, da se kaže još ponešto u onim sintetičkim studijama i presecima crnogorske proze i poezije od kraja Prvoga svjetskog rata pa dalje. To je, ipak, bilo vrijeme kad se kod nas u Crnoj Gori, delikatnije nego u bilo kom periodu naše istorije, postavljalo pitanje: pisac i vrijeme. Rijetko kad su se, kao tad, u Crnoj Gori poistovjećivali ciljevi društvene i političke borbe s ciljevima i zadacima književnosti, i nikad kod nas nije bilo toliko raskršća u literaturi kao 30-ih godina. Potrebu za pisanjem u duhu vremena ošeo je skoro svaki intelektualac, koji je duhovno izrastao iz ondašnje komunističke svijesti, pa je zbog toga bilo i dosta pokušaja i dosta literarnih promašaja.

Čim je crnogorska književnost dobila demokratski smisao i značaj, čim je izašla iz dominacije kuće Petrovića i prestala da bude podređena, u njoj je oživio polemički duh, tražila je smisao postojanja i van guslarske tradicije, tražila je *uzore* i to ne samo u idejnoj orijentaciji, već i u jeziku, stilu, izrazu. Ideja raščišćavanja u našem međuratnom životu nije se odvijala samo u publicistici, već su polemike prenošene i na teren literature. Sintetičke studije o crnogorskoj literaturi između dva rata treba da razjasne npr. je li, i u kojoj mjeri, bio kod nas prisutan M. Gorki i sve ono što je njegova pojava značila, šta je

sa Zogovićevim ugledanjem na Majakovskog (o čemu je nešto kasnije govoreno), da su naši pisci tražili uzore i sl. U vezi sa tim treba razjasniti kakav su odraz u našem književnom životu imali članci R. Zogovića, Mila Nikolića, V. Kukulja, Đ. Lopičića. Kukulj i Lopičić pisali su npr. i o Gorkom.

U preglednom i značajnom eseju o crnogorskoj prozi Milorad Stojović nije spominjao imena nekoliko značajnih naših prozaista, bez kojih se neće moći praviti istorija crnogorske književnosti. Ne tvrdim da su spomena vrijedni samo V. Mijušković, M. Ražnatović, M. Nikolić, M. Gazivoda, V. Martinović, N. Jovičević (i još poneki), ali Stojović o njima ne govori. Nije spominjao ni neke mlađe prozaiste, a prisutni su, poput M. Đonovića, R. Rotkovića. Slično je i sa prešekom poezije, nije spominjao: Bl. Šćepanovića, Mila Boškovića, Vita Nikolića, Ljub. Cvijetića, Pavla Đonovića. Od starijih Stojović nije spominjao: Trifuna Đukića, Đ. Radovića, S. Orahovca, Junusa Međedovića, Punišu Perovića.

Stojovićeva knjiga *Nadmoć ljudskosti* značajno je ostvarenje u novijoj crnogorskoj književnosti. Ona je nagovijestila i potvrdila autorove mogućnosti i nove zamahe. No, naporedo s radom na toj zbirci eseja, radio je i na antologijskom izboru crnogorske pripovjedačke proze, pa je rad na tome planu rezultirao u *Antologiji pripovjedačke proze Crne Gore 1918–1965*. U kasnijoj literarnoj angažovanosti posvetio se i poeziji, priredivši *Antologiju crnogorske poezije XX vijeka* („Grafički zavod“ – „Obod“ 1972). Obje antologije, poezije i proze, nose obilježje samoga autora i, kao svi proizvodi te vrste, nose rizike mane i parametre pohvale, u zavisnosti od toga ko šta tamo traži. Kasnije antologije crnogorskoga pjesništva su u sjenci Stojovićeve, ali naravno s imenima i prispjelih pjesničkih poslenika. Jedan je od priređivača zbornika revolucionarne poezije *Ljudi*, 1969. god. Sa smislom za sintezu, ali sa istančanim nervima za krupnije zahvate i snažnije zamahe, objavio je u „Stvaranju“ (9/74) studiju *Pogled na savremenu crnogorsku književnost*, u kojoj je ustvrdio „da i u prvim poratnim godinama naši najbolji pisci misaonom i stilsko-jezičkom strukturom nastavljaju stvaralačka iskustva predratnog perioda“.

Dvadeset godina poslije prve knjige *Nadmoć ljudskosti*, pojavila se druga knjiga pod istim naslovom (1987, NIO „Pobjeda“). U propratnoj napomeni autor saopštava da je u „drugju knjigu *Nadmoć ljudskosti* unio i osam tekstova iz prve knjige“ budući da je tiraž prve knjige bio brzo rasprodat, „pa se pojavila potreba da se priredi novo izdanje, odnosno da se u okviru druge knjige preuzmu i ti tekstovi“. Druga knjiga toga naslova, u odnosu na prvu, je bogatija, sadržajnija, s proširenim temama. Propraćena bibliografskim podacima, druga knjiga donosi Stojovićeve tekstove o sljedećim piscima: Radovanu Zogoviću, Niku Jovičeviću, Mihailu Laliću, Stevanu Bulajiću i Vojislavu

Vulanoviću. Stojović je, dakle, i dalje proučavalac crnogorske književnosti. Zanimljivi su i tekstovi teorijske prirode: *Stvaralački kontinuiteti – skica za studiju o crnogorskoj poeziji 20. vijeka* i *Kritika i stvaralaštvo – smisao kritičkog angažovanja*. Stojović odabira pisce i njegova djela, piše s ljubavlju o materiji i pojavi, suptilno otkrivajući tajne književnog teksta. Zanimljivo je da je za interpretaciju Zogovićeve stvaralaštva odabrao njegovu prozu, a ne poeziju, konstatujući da je Zogović ostavio dvije zbirke pripovijedaka, *Pejzaži i nešto se dešava* (1968) i *Noć i pola vijeka* (1978). Vidan je njegov napor da Lalićev roman *Raskid* (nova verzija, 1969) i *Pramen tame* (1970) iščupa iz sjenke *Hajke* i *Lelejske gore*, konstatujući u zaključku da ti romani „zaslužuju ponovno obraćanje kritike, ravnopravniji tretman u okviru bogatog, nadmoćnog opusa Mihaila Lalića“. U prirodi Stojovićeve kritike nijesu opširnije studije čiji bi zaključci bili zasnovani na navođenjima piščevih misli i epizoda i sasvim malo se poziva na tuđa mišljenja. On u analizama zadržava svoju tačku gledišta, kako bi rekao Gorki, precizan je u formulaciji misli i sa jasnom rečenicom. U svim pristupima književnom tekstu on zna šta hoće, može da doživi ljepotu umjetničkoga iskaza i zna doživljeno da saopšti.

Stojović je pisao predgovore ili pogovore za izdanja pjesnika ili pripovjedača što ih je priređivao za štampu. Uz ono što je rečeno – priredio je: *Zavjet*, izbor iz poezije M. Banjevića, 1966, *Likovi i karakteri u „Gorskom vijencu“* Stanka Perunovića, 1968, *Pjesme*, izbor iz poezije Aleksandra Ivanovića i Mihaila Vukovića, 1971, *Kako umijem tako klikujem i Vojvodi Peku Pavoloviću* (separat) 1971, *Spomenik*, izbor pripovijedaka Stevana Bulajića, 1976, *Antologija crnogorske književnosti IX – XX vijeka* (koautor), 1976, Nikola Lopičić, neobjavljeni rukopisi („Stvaranje“, 11/77), *Glas preko zemlje*, izbor iz poezije Vojislava Vulanovića, 1980. i *Pripovijetke* Radovana Zogovića (izbor, predgovor, pogovor) 1985. Za vrijeme u kojem se intenzivno bavio literaturom to je, ipak, dovoljno.

Milorad Stojović je od 1976. godine bio direktor Drame, a od 1981. upravnik Crnogorskoga narodnog pozorišta u Titogradu. Tu je i penzionisan. S mjesta upravnika Pozorišta uticao je na izbor pozorišnoga repertoara, ali se bavio i pozorišnom kritikom. Ranih pedesetih godina, uz redovan posao profesora u titogradskoj Gimnaziji, u listu „Pobjeda“ bio je stalni pozorišni recenzent (1954–1961) i redovan saradnik u rubrici „Život knjiga“. Dobitnik je Trinaestojulske nagrade Crne Gore. Stojović je dosta učinio za afirmaciju naše književnosti i kulture. Njegove kritike i eseji plod su preciznih opservacija, pouzdanih sudova i korisnih podsticaja, a antologijski izbori pionirskog značaja.

II

Naznačenim izdanjima Stojovićevih književnih djela pridružuju se i najnoviji izbori iz toga djela. Naime, izdavačka kuća CID iz Podgorice, 2012. izdala je *Izabrana djela* M. Stojovića u dvije knjige, od kojih prva ima naslov *Tragom vremena*, u kojoj su *eseji, prikazi, zapisi* i *Pozorišne hronike*, a druga *Pisali su mi*, u kojoj je korespondencija. Iako je prvi tom te edicije zasnovan na izboru iz već objavljenih knjiga – on u znatnoj mjeri proširuje tematiku *izbora* i donosi novu materiju koja Stojovića predstavlja kao kritičara širih vidika, pri čemu ga cjelovitije oblikuje i sagledava. On je s tom edicijom obimniji i sadržajni. Stojovićevi estetički nazori iz prethodnih knjiga, u toj ediciji su artikulisaniji. Prosede njegova stvaralaštva, vidan u tome izboru, prikazuje Stojovića u znatno drugačijem svijetlu od drugih kritičara koji stvaraju na tlu Crne Gore. Naznačujući društvenu uslovljenost književnoga djela, Stojović ispituje ne samo estetsku komponentu, već sagledava i filozofski podtekst kao i etičnost djela. Za razliku od studija i širih elaboracija crnogorske književnosti, datih u prvim dvijema knjigama *Nadmoći ljudskosti*, u nadopunjenom tekstovima *Izabranih djela* Stojović se opredijelio na kraći esej ili susret sa jednim autorovim djelom, ali kritičarska načela prethodnih djela ostala su ista. Ovdje je Stojović sažetiji, koncizniji, lucidne ekspresivnosti darovitog iskaza. U ovaj izbor unio je tekstove o: Branku Banjeviću, Savu Dragojeviću, a iz susreta sa po jednim autorom nikli su radovi o: Sretenu Asanoviću, Đorđu Lopičiću, Miomiru Markoviću, Vojislavu P. Nikčeviću, Milovanu Kaleviću, Stanku Ceroviću, Vojislavu Miniću, Ognjenu Raduloviću, Radomiru Ivanoviću, Huseinu Bašiću, Veljku Martinoviću, Dušanu Kostiću, Marku Vujačiću, Pavlu Mijoviću i još ponekom. Već sam popis ličnosti i djela o kojima je pisao razmiče okvire prvih Stojovićevih knjiga i prikazuje ga kao plodnog kritičara i estetičara vrijednog ukusa i širokih interesovanja. U tim radovima došla je do izraza jedna od osnovnih vrijednosti Stojovićeve kritičarskog pera – konciznost izraza i ideal mjere estetskoga vrednovanja.

Među Stojovićevim esejima prvoga toma te edicije je i rad *Pogled na crnogorsku dramsku književnost*, proizišao iz Stojovićeve doticaja s pozorišnim životom Crne Gore. Taj rad ima formu *prešeka* i zanimljiv je. On je u listu „Pobjeda“ bio stalni pozorišni kritičar (1955– 1959), od 1976. bio je direktor Drame, a od 1981–1990. upravnik Crnogorskoga narodnog pozorišta u Titogradu, pa je kao pozorišni čovjek pratio scenu i pozorišni život. Rezultatom takve angažovanosti je njegov naznačeni rad o crnogorskoj drami, odnosno i *Pozorišne hronike* iz prvoga toma *Izabranih djela*. U njegovim pozorišnim radovima promiču pisci, dramaturzi, režiseri, glumci – čitava jedna galerija pozorišnih radnika. Stojović se prema svima njima odnosi s dužnim poštovanjem

i ljubavljú čovjeka koji prati scenu. Uz Sretena Perovića, on je i najznačajniji pozorišni kritičar crnogorske književnosti. Ko bude pisao o crnogorskoj dramskoj književnosti neće moći zaobići ono što je Stojović napisao o drami.

III

Drugi tom Stojovićevih *Izabranih djela* ima naslov *Pisali su mi*, u kojem su pisma koja je pisao i dobijao. Njegovih pisama je sto pedesetak (152), a njemu nekoliko stotina pisama. Stojovićeva korespondencija je višestruko zanimljiva, ja bih rekao i značajna. Pisma su, inače, kao književna baština značajna prije svega sa stanovišta društvene slike vremena, angažovanosti učesnika u korespondenciji, kao i sa psihološkoga stanovišta. Ona je izvor mnogih saznanja. Njegoševa, na primjer, pisma su istorijski izvor za sagledavanje prostora i vremena, kao i psihološkog profila autora pisama. Stojovićeva pisma, i ona njemu otposlata, su mapa, reljef, društvenih zbivanja u Crnoj Gori, reljef vremena odnosno perioda. Kad se odstrane elementi duboke privatnosti, koju neminovno nose – iz njih se sagledava puls ne samo zbivanja u sferi kulture i izdavačke djelatnosti, već i puls društvenih zbivanja. Njegova pisma su upućivana prijateljima – saradnicima, saradnicima časopisa „Stvaranje“, u kojem je Stojović bio jedan od urednika i to u desetogodišnjem trajanju, saradnicima u sferi izdavačke djelatnosti. Svoja pisma Stojović je najčešće počinjao obraćanjem „dragi/a“, a završavao odrednicom „tvoj“ ili „vaš“ što govori ne samo o bliskosti saradničkih odnosa, već i o kulturi ponašanja i epistolarnoj formi pisama. Stojovićeva pisma, kao i ona njemu poslata, nijesu samo poslanice i pozdravi, niti iz njih (ne) izbijaju samo lična raspoloženja, već se stapaju s neposrednim životnim tokovima, pa su, ponovimo, slika vremena. Pojedinačna obimnost ovih pisama zavisi od poruke koju pismo nosi, a među njima najduže je jedno pismo od Radovana Zogovića. O ovim pismima Vlatko Simunović, književni kritičar, kaže: „Sva su autentična. Uglavnom je to prepiska sa ljudima koji su se, u raznim vidovima, bavili književnošću i teatro. Imaju različite sadržaje i nude obilje podataka relevantnih za istraživanja perioda u kojem su pisana. Nalazimo tu mnoštvo faktografskih elemenata koji mogu dopuniti naše poglede na bitne stvaraoce. Dragocjena je to građa i za radoznale duhove koji insistiraju na spoznaji detalja koji ilustruju lične i društvene situacije. Ima tu mnoštvo elemenata koji vječito govore o opredjeljenjima ljudi i njihovim pogledima na društvena pitanja. Tu su pisma: Mihaila Lalića, Radovana Zogovića, Rista Dragičevića, Jevta Milovića, Pavla Mijovića, Ljuba Đurkovića. Naravno, Milorad Stojović je čestit, odgovoran i jasan. Sa dužnim se poštovanjem odnosi prema svima koji su mu pisali, objavio je samo pisma koja mogu biti interesantna za čitaoca ili istraživača epohe,

eliminišući sve sadržaje koji odišu nabalnom privatnošću i samoljubljem. Njegova korespondencija jasna je i ostvarena, privlačna kao pripovijedna proza s elementima istorijskog“. Ova korespondencija razbija monotoniju, izaziva znatiželju, u njoj nema ništa što *bona fide* ne zahtijeva uzusna tehnika pisma. Stojovićeva „Izabrana djela“ su vrhunac njegove literarne angažovanosti. Za razliku od Sabranih djela – ona još ne nagovještavaju prizvuk zaokruženosti posla i kraj intelektualnoga rada. Iako je u poodmaklim godinama, on do sabranih djela ima još vremena, ali ako do sabranih djela i ne dođe – on je afirmisan kao crnogorski esteta i najupliviiji crnogorski književni kritičar druge polovine dvadesetoga vijeka.

Krsto PIŽURICA

MILORAD STOJOVIĆ – A LITERARY CRITIC AND ESSAYIST

The present paper presents a reminder of the literary critic work of famous Montenegrin critic and literary historian Milorad Stojović, with a special emphasis on his two-volume *Selected Works*. Stojović's *Selected Works* present the peak of his literary engagement. Unlike the *Collected Works* – they still did not give a feeling of comprehensiveness and the completion of intellectual work. Either way, Stojović is one of the most prominent Montenegrin literary critics of the second half of nineteenth century.

Key words: *Milorad Stojović, literary criticism, history of literature, Montenegrin literature*